

AMAGAMENTS EN CAVITATS A LA GUERRA DE 1936 / 39 (4ª PART).

**Josep Lluís Viciano Agramunt
(Espeleo Club Castelló)**

Després de la publicació de tres articles sobre amagaments en cavitats a la Guerra Civil, (BERIG, núms. 8, 13 i 18), es vol acabar eixa part de l'ús d'elles per l'home amb un que recullga notetes sobre el tema i solatges, que sempre n'hi ha, amb algun fet conegut de poca, i deixar net, o quasi, el racó de les dades sobre això.

El conjunt de materials s'ha distribuït en els mateixos apartats del primer dels articles, com també es va fer en els dos que el segueixen

Amagatalls de mas

Molts masos, com un complement més d'ells, tenien amagatalls, en cavitats naturals o artificials, on en temps revolts anaven coses de valor, queviures i si calia la gent del mas. Sempre tenen treballs de condicionat, com reduir la boca, per amagada o menuda que siga.

Cavitat en els roquers de la lloma de la Pallissera, a Atzeneta. Una nota vella diu que per aquell indret hi havia gent amagada. La coveta, poc de lloc, té treballs de condicionat i característiques d'amagatall, que ho seria del mas proper, però ens falta que ho confirmés algú. El mas es deshabità fa temps.

Cova propera al mas dels Domingos, a Culla. Té dos boques, una d'elles paredada, i

algun treball de condicionat. Açò, la proximitat al mas i la situació amagada, fa pensar que era l'amagatall d'aquest. Sense confirmació. Dades de Jesús Almela (figura 1).

A Llucena la cova de Guardamar s'obre en unes riscles de prop del mas del Cuquello, amagada i amb alguns treballs que redueixen més la boca menuda. Té més treballs de condicionat i una boca estreta obstruïda totalment amb pedra en sec. Quasi segur que era l'amagatall del mas i vam replegar algun testimoni de l'amagament de gent dels voltants en la guerra passada.

Pels voltants del mas d'Arrufat, a Morella, hi ha una cavitat d'accés difícil, per una cingleta. Té condicions per a que fos el seu amagatall o el refugi per a temps revolts. Les traves del masover a la seua visita quasi que era una confirmació.

A la Serratella la cova de la Talaia era l'amagatall del mas proper, confirmat per algú que ho coneixia, però els treballs de condicionat que té són de cosa ramadera.

El mas de la Fou, a Vallibona, diuen que tenia una cavitat, no massa lluny, que era el seu amagatall en temps insegurs. No tenim més dades.

El despoblament fa que s'assolen masos i arruïnen elements complementaris d'aquests, que així ixen a la vista, com uns amagatalls sota els bancals, a terme de Vistabella, i un en l'interior del mateix mas, amb l'accés per un armariet de paret, aquest a terme de Llucena.

Masovers

El camperol, bon coneixedor del territori, si no tenia algun punt d'amagatall proper al mas, en buscava més o menys allunyats i algunes vegades, per ser llocs que per tradició es tenien per bons refugis, anava lluny de casa.

A terme d'Argeleta la Sima de la Señora tenia restes abundants d'un amagament col·lectiu, ignorem de quins masos, (figura 2). Falta la confirmació oral. També hi ha restes d'una ocupació medieval islàmica.

A la cova del Cingle de les Coves de Vinromà es troben indicis dels amagaments de la guerra passada, com testos de plat, olla, etc.

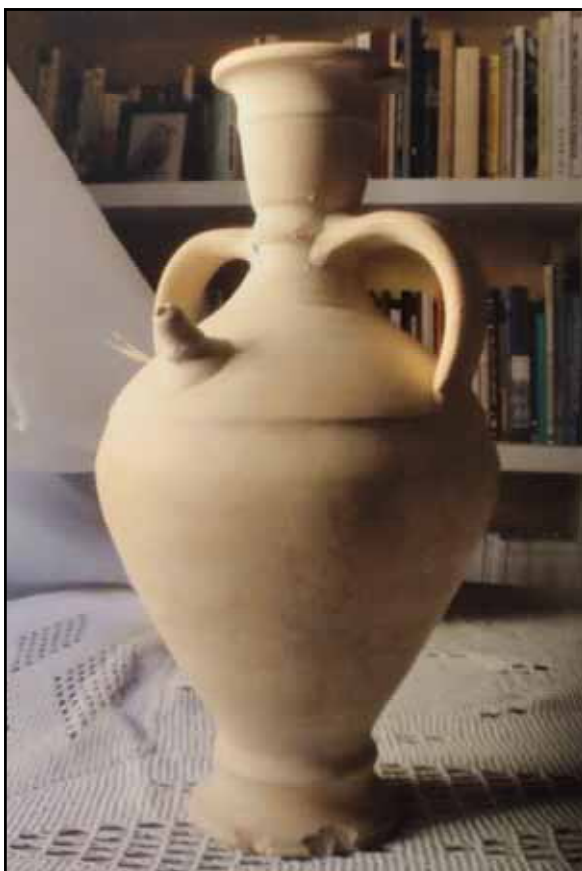

Figura 2: Sima de la Senyora (Argeleta), canterell

Figura 1: Boca de la cova del mas dels Domingos (Culla).

La cavitat, oberta en la paret, mig l'amaga una figuera i es veu quan es desfulla aquesta, però és un bon refugi per l'accés.

A Llucena la Cova Cega II, propera al mas dels Covarxos, també té deixes dels amagaments en la guerra. Té portal de pedra seca de paret ampla, i és una sala gran, plana prop de la boca i perfil ascendent en la seguida. Té bones condicions d'habitabilitat i per això es pot pensar que els testos del bronze que es troben són més d'un habitatge que d'un amagament.

També a terme de Llucena, propera a la sima de les Pedroses, tenim la del Llidoner. La primera fou l'amagatall de les gents dels voltants, però un testimoni parla de l'amagament d'una família en la del Llidoner, cosa rara per les millors condicions de la de les Pedroses: boca menuda que es cobria amb una argelaga, lloc a nivells diferents, bons treballs de condicionat, etc.

De la Poble d'Arenós tenim una nota vella que parla d'un mas i una cova que era el seu amagatall, però no es van traure més dades i ara, desapareguts els informadors, es pot considerar perduda.

La Cueva del Morrón de Cabrera, a Vilafermosa, fou el refugi de les gents de Cabrera i del Villaralto mentre es el corria front.

També a Vilafermosa, en Las Peñas Blancas, hi ha el Agujero de la Zorra on es van amagar gents del Masico Nolo mentre es desplaçava el front. També tenien amagades

gallines, blat, etc. Dades del Sr. Ignacio Celades.

Una nota passada per un company espeleòleg parla d'una cavitat pel mas d'Aicart, a Xodos, per la ratlla de Llucena, on hi havia refugiades dotze persones. La cova s'obre en una paret rocosa, amagada per una carrasca i cal accedir a ella amb corda. No localitzada.

Fugits de les lleves

Moltes vegades la reacció a les crides de lleves o "quintes" de gent cada volta més jove i de gent major amb la "mili" feta i llicenciats, era buscar algun lloc on amagar-se i esperar que allò, com pareixia, durara ja poc. L'arribada dels rebels a la República no millorava la cosa i els fugits, en molts casos, eren obligats a incorporar-se a la vida militar.

De la Sima del Alto, a l'Alcúdia de Veo, que ja es va publicar com a amagatall de gent de Tales, (BERIG, 8, pàg. 71), ara s'augmenta la informació com que hi havia gent no presentada a les lleves, majors i joves, el que es coneixia per "la quinta del sac" i "la quinta del biberó". Dades del Sr. Lluís Gimeno Betí.

A Llucena prop de la cova del Barranc del Figuerol hi han un forat on s'amagaven uns joves no presentats a les lleves. La cova del Barranc del Figuerol i la del Cutxaratero són unes cavitats que feien d'habitatge d'un pobre, el Cutxaratero, segons l'estació de l'any. L'home vivia de fer culleres, forquilles, fusos, etc. de fusta de boix, que venia pels masos. Això de Cutxaratero fa pensar que era foraster i no del terreny.

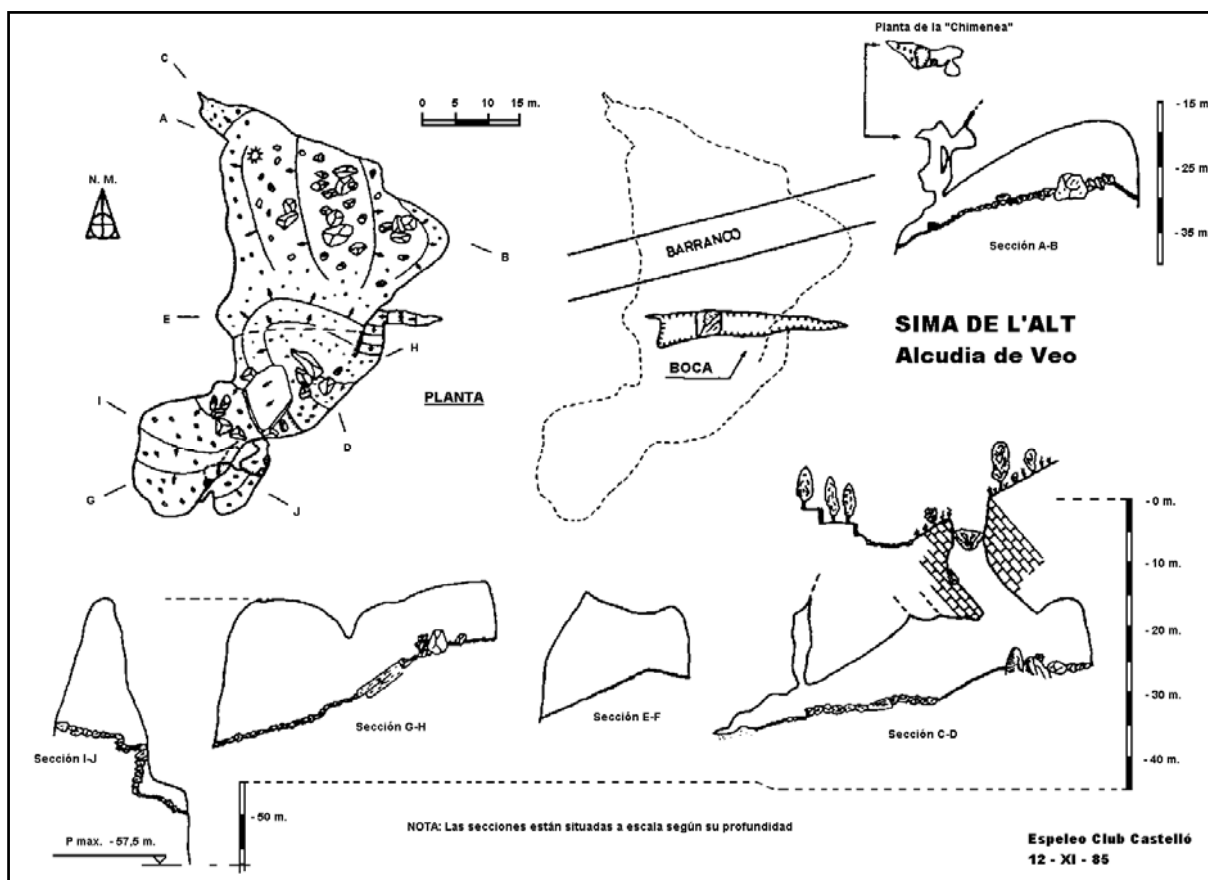
Solitaris

Sempre hi ha gent que li agrada anar solta, potser més quan hi ha perill i saben fins on poden arribar, sense algú que pot fer-los nosa. És gent poc gregària.

A la Masadeta, pel camí de Fontes, a Torre-xiva, hi ha un amagatall menut on hi havia un fugit. Conten allò que van localitzar la coveta i com que hi havia una teranyina que tancava l'accés, van marxar sense l'amagat per creure que allí no hi havia entrat ningú.

Poblacions

Hi ha alguns casos, com Onda i Vilafamés, que la gent de la població es trobava

agrupada en gran part en una mateixa cavitat, cova del Castell o de l'Algepsar i cova del Bolimini, en les dos poblacions citades, però en la majoria d'elles es trobava dispersada per cavitats diferents més o menys properes.

A l'Alcúdia de Veo, en una de les visites per buscar informació, ens van dir que hi havia gent de la població amagada en el Rincón, un indret del terme on hi ha alguna cavitat.

A Las Cuevas de la Viña del Rincón, a Espadella, diuen que es refugiaren unes 40 famílies del poble. Hi ha restes de l'amagament, com testos i alguna mena de condicionat. És curiós que 40 famílies també ens van dir de Las Cuevas del Tío Catalán, (BERIG, 8, pàg. 72).

La cova del Mas de Bel i la del Catxano, a Xert, són dos cavitats diferents i no la mateixa com es va publicar, (BERIG, 8, pàg. 73). L'amagatall fou la primera.

De terme de Xòvar parlen d'una mina de manganés on es va amagar gent de la població. Sense més dades.

De tot

Ací va tot el que no entra en els apartats cavil·lats o es tenen dubtes d'on posar-ho.

En una nota vella l'informador parlava d'una cavitat a terme d'Atzeneta on hi havia gent amagada. Ell creïa que el nom de la partida on s'obria la cova era les Planetes. No s'ha localitzat.

Amb dubtes, tenim una cova del Miracle, per la part de Benafigos, on diuen que s'amagà una família.

Figura 3: Els Covarxons (Xodos)

L'amic Tomàs Carot parlava d'una cova de terme de Cabanes on es va amagar gent. Es troba per la part de Miravet, prop d'un mas que ell anomenava de la Culletana. No localitzada.

També Carot parlava del cas d'un ocupant de la cova de la Seda, a Castelló. Ell s'assabentà d'això en una visita de treball a la Puebla de Valverde. Era un "quintacolumnista" que s'assentà en la cova i amb prismàtics vigilava el pas dels trens i si portaven dipòsits de gasolina o quelcom que es poguera destruir, amb una emissoreta ho comunicava a la part franquista. Sols va estar-hi uns dies. Tomàs, pel coneixement que l'home tenia de la cova i dels voltants, ho va prendre per cert.

A terme de Cervera, a l'avenc dels Atans es va amagar o refugiar gent. Sense més dades.

També del mateix terme, a la cova del Ferrer o Ferreres hi havia algunes famílies de Cervera i Benicarló. Hi ha testos de plat, cassola, olla, etc.

La Cueva del Pinar, a Cirat, fou amagatall de gent del poble. A més contenen que a les seguides en avenc es van llançar llibres compromesos, diuen que de Negrín i algú li dóna més color i diu que de Bakunin. Per haver una altra Cueva del Pinar en la zona, ara li diuen *sima*, però aquesta és terme de Torre-xiva. A

més, mentre l'amo del terreny on s'obre li dia Cueva del Pinar, ara hi ha qui li diu "Sima de Vicente el Melón", que és el nom i renom d'eixe propietari.

Pel que fa a cova, *cueva* o *avenc*, *sima*, el camperol i qui recorre el territori dóna a la cavitat el genèric del que ell veu, boca i cambreta en aquest cas. El canviar-ho de cova a avenc és cosa d'espeleòlegs, que penetren més i troben seguides verticals, mentre el canvi de cova a abric és cosa d'arqueòlegs. Per al camperol la cavitat útil per a ell és una cova i si no li val és un forat.

A Cortes d'Arenós, propera a la Cueva Gallinera, hi ha una cavitat on s'amagaren gents dels voltants, amb llit i tot. No localitzada.

La cova del Bosc d'en Josep, a Coratxà, és una cavitat on diuen que en ella hi havia quatre famílies del poble, a esperar el pas del front. S'ha intentat localitzar-la unes quantes vegades, però no ix.

A Costur, al Cocó, pel Mas d'Avall, hi ha una cova menuda que diuen que va servir de refugi. Sense més dades.

La Cova Fosca de Culla té condicions d'amagatall i pels voltants es troben restes que poden ser de la guerra passada, però no hi ha cap informació que ho confirme.

A Fondegulla de la Simeta del Pilar contenen que va servir d'amagatall a la família Segarra, que d'ací va passar a la cova de la Mena quan van creure que la cavitat podia estar controlada, (BERIG, 18, pàg. 49).

Una de les coves de les Bateriaes, la 2, a Lluçena, té característiques d'amagatall, amb algun treball de con-

dicionat, però falta la confirmació oral.

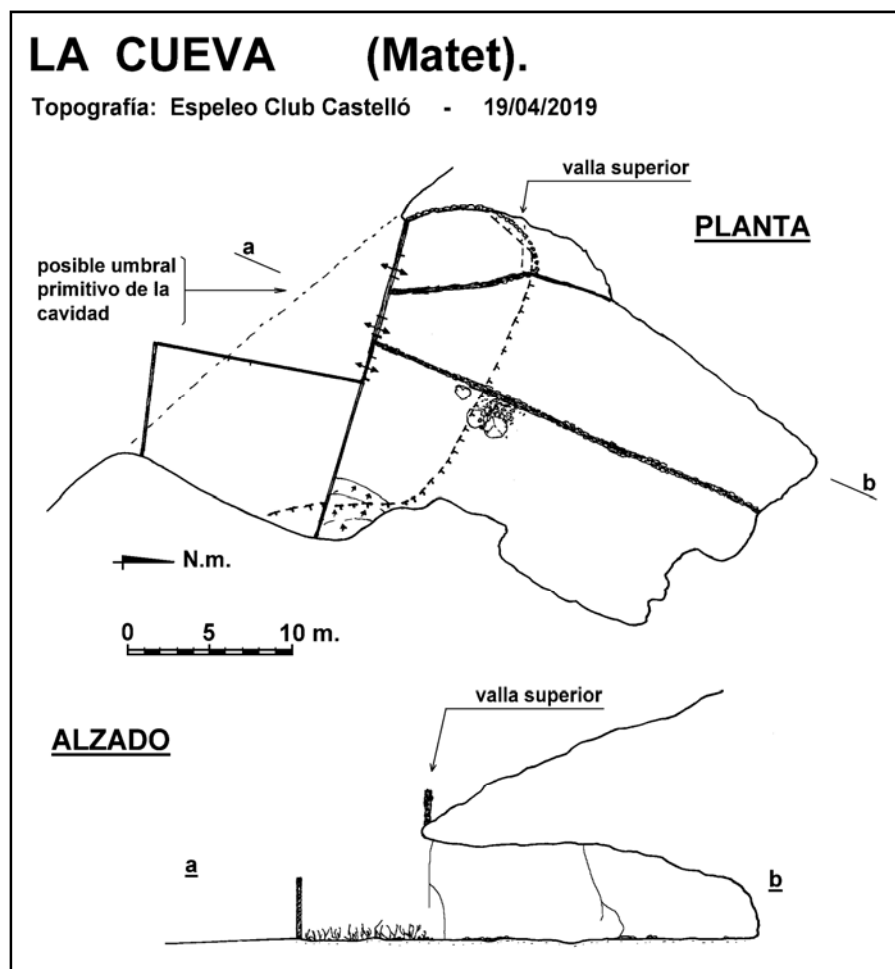
També a Lluçena, per la Costa, la cova de la Picossa diuen que serví de refugi a gent de la rodalia. Sense més dades.

A l'avenc del Pla, a la Serra d'en Galceran, hi ha treballs de condicionat que segur que es van fer per amagaments.

A Torre-xiva, de Las Cuevicas Negras, les del barranc de la Higuera, contenen que en elles es van refugiar tres o quatre famílies mentre avançava el front. En el terme també hi ha unes Cuevicas Negras contra el camí vell de Toga.

La Cueva de los Cinglos del Villaralto, a Vilafermosa, pareix que és una cavitat penjada en el roquer però amb un accés lateral per una cingla. Després de la caiguda d'uns projectils d'artilleria prop de les cases de la Torrica, gent d'aquest mas van buscar protecció en ella. Dades del Sr. Emilio Benages.

Per la font d'Albi, a Xert, diuen que hi

ha cavitats on es va amagar gent. Sense més dades.

També a Xert, en un intent d'aclarir la situació de l'amagatall de la part de la Barcel·la, (BERIG, 18, pàg. 49), un camperol ens parla d'una cavitat que hi ha per aquella zona i que ells coneixen per *el quarto de les Merilloques*. Falta reunir més informació i veure si és l'amagatall.

La cova de la Calderassa, a Xodos, ens van dir que fou l'amagatall de gent, però no s'ha pogut localitzar. Al poble ens van dir que la informadora fabulava un poc i les seues dades no eren massa precises. La Calderassa és un eixamplament del barranc voltat de cingles i roquers que formen com un clot gran.

També a Xodos els Covarxons són unes quantes cavitats poc fondes en una cingla del Cabeço Pelat, on diuen que es va amagar gent, sense dir d'on eren, (figura 3).

De les covetes contaven que en les guerres carlistes es van amagar-hi gent del mas de Montoliu amb els matxos, per a no anar de comboi amb els carlins, però aquests els van localitzar. Llavors diuen que s'amagaven per fugir del Govern, que amb els carlistes anirien on fora. Els Covarxons ja ixen en un escrit de finals del segle XVIII, quan donen els límits d'una finca.

Aviació.

Al mal que venia del cel calia buscar la forma de fugir-li. El tenir un gruix de roca a sobre donava tranquil·litat, encara que en molts casos el lloc triat era un parany, i s'acudia a cavitats pels voltants del lloc d'habitatge.

Pel mas de la Costa, a Cabanes, hi ha uns forats artificials que feien de refugi del mas i de les gents del Tossal Redó.

A Llucena, prop del mas del Cuquello, hi ha un forat que podia fer de refugi quan venia l'aviació.

La Cueva, a Matet, en la part alta de la població i prop de la torre del Pilón, feia de refugi en cas d'alarma aèria, encara que el terreny no es veu massa segur. És una cavitat gran, orientada al sud. Diuen si abans era utilitzada pels pastors aragonesos, per allò de l'extrema o serranada. Ara està partida entre uns quants propietaris, amb l'accés tancat per

un pany de paret amb portes.

A la Pobla Tornesa, contra la carretera hi ha una cavitat artificial feta per a refugi del mas d'Erasmo, situat davant mateix i també contra la carretera.

Del barranquet cobert que passa la població de Santa Magdalena de Polpís de part a part, diuen que en la guerra tenia uns accessos i allí acudia la gent quan venia l'aviació.

La cova del Sòl de l'Ase, a la Serra d'en Galceran, s'obre en conglomerats i en la guerra es va engrandir el buit per fer de refugi.

A Sot de Ferrer hi ha las Cuevas del Terrero, properes a la població on es refugiava la gent quan venia *La Pava*. Ho diu un cartell que hi ha. Dades de Luis Almela.

A la Cueva de los Cinglos del Villaralto, a Vilafermosa, acudien els soldats de les trinxeres que hi ha a les llomes de per damunt. La cavitat, alta en els roquers, pareix que té l'accés per una cingla. Quan els maquis es va paredar.

Animals i coses.

L'habitant del territori sobre el qual es movia la tropa dels dos costats, republicans, més o menys, i "nacionales", amb la diversitat d'això que hi havia entre ells, no es fiava i el millor era llevar de la vista les coses que estimava, amagat tot sota terra. La ignorància d'una cosa li dóna seguretat; allò que es desconeix, no es busca.

A la mina de les Ferreres, a Vallibona, van amagar la rabera del mas del mateix nom.

D'una de les coves de la Cepera, a Vilafermosa, la de l'amagament de les ovelles del mas, (BERIG, 8, pàg. 80), hem aclarit el topònim: Cueva del Gorgojo.

Nota final.

Com en els tres articles anteriors, també cal demanar dades sobre amagaments en cavitats en la guerra passada, encara que això és cada vegada més difícil, però sempre hi ha la tradició oral, familiar, que conserva rastres del passat i alguna cosa pot eixir.